

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ОЦІНКА МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В ЧОРНОГОРІЇ (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)

У статті йдеться про особливості сучасної мовної ситуації в Чорногорії та чинники, які сприяють чи перешкоджають розвиткові та кодифікації чорногорської мови. До уваги взято деякі факти з розвитку інших самостійних мов, які діють на теренах функціонування сербсько-хорватської мови.

Ключові слова: мовна ситуація, Чорногорія, чорногорська мова, стандартизація, кодифікація.

Соціолінгвістичну оцінку мовної ситуації, яка склалася в сучасній Чорногорії, неможливо до кінця зрозуміти без з'ясування умов та обставин останніх десятиріч функціонування сербсько-хорватської мови, в ареалі поширення якої існувала трирівнева вертикальна структура. Перший рівень — це штокавська діасистема, а також територіальні діалекти, що становлять генетичну основу територіальної мови як сукупності всіх діалектів; другий рівень — регіональні літературні мови — чакавиця та кайкавиця, які охоплюють лише частину структури (ними розмовляють лише хорвати); третій рівень — стандартизована мова, що також ґрунтується на штокавській діасистемі і водночас охоплює всі три діалектні простори зазначеної структури. Перші два її рівні із соціолінгвістичного погляду не були дискусійними, оскільки сприймалися як об'єктивно зумовлена дійсність, а власне третій рівень привертав і привертає постійну увагу політиків, письменників, культурних діячів, учених-лінгвістів, які здійснювали мовну політику в регіоні. На цьому рівні постійно траплялися конфліктні ситуації, оскільки він перебував у сфері інтересів самих народів, які до цього розмовляли сербсько-хорватською мовою.

Протягом усього періоду свого розвитку мови, що ґрунтуються на штокавській діасистемі, перебували під впливом різних чинників, позамовних та соціолінгвальних, які доволі часто ставали в їхньому функціонуванні вирішальними. Під їхньою дією переривався спонтанний процес і порушувався традиційний шлях розвитку цих мов, змінювалася їхня діалектна база. Мови об'єднувалися під однією назвою — сербсько-хорватська — і змушені були певний час існувати в межах одного сербсько-хорватського стандарту як його варіанти чи різновиди. Під дією цих чинників вони нещодавно знову стали окремими мовами. Зазначені умови і чинники діяли в кожній з мов з різною силою та в різних комбінаціях, їх переплетення зумовлювало специфіку лінгвальної ситуації на теренах поширення кожної з мов від початків формування і до періоду утворення договірної сербсько-хорватської мови. З ліквідацією державного об'єднання СФР Югославії зникла потреба в мові для цього об'єднання (так званої *lingua communis*), і ця мова стала категорією минулого.

Мета цієї статті — на тлі екстралінгвальних та соціолінгвальних причин поділу сербсько-хорватської мови на чотири мовні стандарти проаналізувати со-

ціальні, політичні, культурно-історичні чинники, які зумовлюють особливості сучасної мовної ситуації в Чорногорії та сприяють чи перешкоджають у наш час розвиткові та кодифікації чорногорської мови. У моделюванні цієї ситуації братимуться до уваги і деякі факти з розвитку інших тепер самостійних мов, які діють на теренах функціонування колишньої сербсько-хорватської мови.

Матеріалом для дослідження стали граматики, посібники, правописи, інші наукові видання, що опубліковані останніми роками в Чорногорії і які стосуються питань розвитку та стандартизації чорногорської мови, спостереження за соціальною активністю щодо мовних питань у цій країні.

Отже, зупинимося на третьому рівні і розглянемо з соціолінгвістичного погляду ситуацію із стандартизованою мовою. Як літературна мова чотирьох етносів сербсько-хорватська мова існувала у двох літературних різновидах: західному (загребському) та східному (белградському). На статус окремого різновиду літературної мови претендувала і мова боснійсько-герцеговинського регіону¹, однак це питання було вирішене лише з утворенням незалежних держав, зокрема Хорватії, Боснії та Герцеговини. Рівноправними визнано сербську, хорватську і боснійську мови², що засвідчено прийнятим у Дейтоні (США) документом, підписаним керівниками Югославії (сьогодні окремі державні утворення Сербія і Чорногорія) та зазначених держав, а також представниками США та Європейського Союзу (1995). Чорногорія стала незалежною 2006 р., і саме останніми роками на порядок денний було винесено питання про надання статусу офіційної чорногорській мові на теренах Чорногорії³. На сьогодні ця мова вже має такий статус, тож мовознавці працюють над її стандартизацією⁴. На зазначених теренах повернулося до життя доволі традиційне для Європи етнічнo-мовне явище — співвідносність етноніма та лінгвоніма: серби — сербська мова, хорвати — хорватська, босняки — боснійська⁵, чорногорці — чорногорська (принагідно зазначимо, що ще до створення сербсько-хорватської мови вже існували однокомпонентні лінгвоніми — сербська, хорватська, боснійська⁶, після об'єднання мов — двокомпонентні на зразок хорватська чи сербська, а також сербсько-хорватська, у ХХ ст. поширився лінгвонім сербсько-хорватська / хорватсько-сербська). Лінгвонімічну невпорядкованість попереднього періоду

¹ Цьому питанню в 1973 р. було присвячено нараду в м. Мостар, у якій взяла участь понад 300 мовознавців, працівників освіти та представників суспільно-політичних організацій з усієї Югославії (Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku.— Sarajevo, 1974.— 223 s.).

² Це прискорило процеси стандартизації боснійської мови. Відразу було опубліковано словник, правопис і граматику цієї мови : *Isaković R.* Rječnik bosanskoga jezika.— Sarajevo, 1995.— 391 s.; *Halilović S.* Pravopis bosanskoga jezika.— Sarajevo, 1996.— 626 s.; *Jahić Dž., Halilović S., Palić I.* Gramatika bosanskoga jezika.— Zenica, 2000.— 476 s.

³ Ще 1994 р. Чорногорський пен-клуб прийняв декларацію про конституційне становище чорногорської мови, де пропонувалося, зокрема, щоб у Конституції Республіки мова її мешканців називалася чорногорською (Stanje i problemi crnogorskoga jezika // Doclea.— Podgorica, 1994.— S. 33–38). Цей статус закріплено за нею 2007 р. (ст. 13).

⁴ Див.: *Perović M., Silić J., Vasiljeva Lj.* Pravopis crnogorskoga jezika.— Podgorica, 2010.— 384 s.; *Čirgić A., Pranjković I., Silić J.* Gramatika crnogorskoga jezika.— Podgorica, 2010.— 358 s.

⁵ Щодо мови мусульман-босняків уживають і назву «босняцька мова» («bošnjački jezik»), див.: *Samardžija M.* Slavenski jezici // *Samardžija M., Selak A.* Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti.— Zagreb, 2001.— S. 643. Ми використовуємо термін «боснійська мова», оскільки саме так назвали свою мову під час соціологічного опитування мусульмани-босняки (*Šipka M.* Varijante u srpskohrvatskog standardnom jeziku // *Zb. Matice srpske za filologiju i lingvistiku.*— Novi Sad, 1993.— S. 89).

⁶ *Васильєва Л.* З історії формування терміна «боснійська мова» // *Проблеми слов'янознавства.*— 1996.— Вип. 49.— С. 163–167.

значною мірою можна пояснити різними поглядами на стан і долю літературної мови. Звичний для нас двокомпонентний лінгвонім сербсько-хорватська мова відображав назви лише двох етносів — сербів і хорватів; чорногорці ж і мусульмани-босняки змушені були вкладати в цей лінгвонім не етнічний, а соціально-культурний зміст, що, очевидно, посилювало в них комплекс мовної та етнічної неповноцінності.

Тепер на терені функціонування колишньої сербсько-хорватської мови діють чотири мови, генетично співвідносні зі штокавськими говірковими різновидами. Сербсько-хорватська мова з різними варіантами її назви (хорватсько-сербська, сербська чи хорватська, сербська і хорватська тощо) для слов'янського світу вже сама собою була феноменом, оскільки тривалий час офіційно служила як літературна в кількох державних утвореннях чотирьом націям. Звільнивши на початку 90-х років ХХ ст. простір для функціонування чотирьох стандартних мов, вона залишилася соціолінгвістичною категорією минулого. Специфіка мов, що сформувалися в її межах, полягає насамперед у тому, що, існуючи в середньопівденнослов'янській діасистемі, яка складається з низки діалектів, вони ґрунтуються переважно на штокавиці (конкретно — на новоштокавиці), яку отримали в спадок після припинення існування сербсько-хорватської мови. І хоча генетично кожна з цих мов пов'язана зі штокавською діасистемою, специфічні умови їхнього формування та розвитку, за нашими дослідженнями, спричинили появу низки особливих для кожної з них явищ, які тепер виявляються на рівні стандартів.

Обґрунтування теоретичної моделі варіантів щодо сербсько-хорватської мовної спільноти наведено в монографії Д. Брозовича «Стандартна мова»⁷. Автор праці акцентував на тому, що варіанти є «адаптацією єдиної літературної мови до традицій і суспільних потреб народів, що окреслені соціолінгвістичними формаціями»⁸, а також підкреслював, що варіант стандартної мови функціонує для народу, який його використовує, так само, як народна мова — для того народу, який нею послуговується⁹. За цією концепцією, у мові, яка фактично була групою діалектів, пов'язаних на рівні абстракції, фактично кожна нація мала власний мовний різновид, що якісно відрізнявся від кожного з трьох інших у межах спільної діасистеми. Існували дві варіантні (сербська та хорватська) та дві неваріантні (боснійська та чорногорська) реалізації цієї мови. З ліквідацією державного об'єднання СФР Югославії зникла потреба в мові для цього об'єднання. Передумови для появи чотирьох стандартів у штокавській діасистемі склалися тривалий час, спочатку неофіційно, а далі офіційно функціонували варіанти, а сербсько-хорватська мова виявляла себе радше як тенденція чи ідеальна мета, а не як реальність. Ці варіанти в разі потреби могли стати стандартами, але їх стримувала в цьому русі єдина система норм. Зважаючи на це, цілком природно, що в цій системі норм існувала певна кількість позицій, які мали відмінності, вони оголошувалися дублетами, і їх без застережень успішно заміняли один одним з метою збереження єдиного комунікативного простору. З огляду на зазначені екстралінгвальні чинники, у зв'язку з розпадом єдиної системи норм варіанти стали стандартами, які почали функціонувати з власними, сепаратними нормами.

⁷ Brozović D. Standardni jezik.— Zagreb, 1970.— 179 s.

⁸ Ibid.— S. 30.

⁹ Ibid.

Відомо, що мовам, у яких існує проблема вибору, а також усім мовам негомогенних національних спільнот найкраще відповідає так звана колективна норма. Це дозволяє варіювання форм у стандартній мові для того, щоб кожен користувач цієї мови мав змогу обирати характерні для неї форми реалізації, властиві соціокультурному середовищу, до якого він належить. Розуміння норми як такої, що не припускає варіантів, уможливило визнання мовної специфіки лише окремих соціокультурних центрів у межах однієї мови, таким чином усуваючи лінгвістичний привід до відокремлення варіантів. Риси такої об'єднувальної норми утверджували мовну специфіку соціокультурних середовищ у стандартній мові, зміцнюючи її функцію інтеграції, тобто підтверджувалося те, що сербсько-хорватська була єдиною спільною мовою сербів, хорватів, боснійців, герцеговинців та чорногорців. У такий спосіб у підході до мови задовольнялися як унітаристичні, так і сепаратистські тенденції, а стандартна мова водночас отримувала можливість стати елементом, який у суспільному розумінні об'єднує спільноту. З розпадом Югославії це трактування стандартизованої мови намагалися модифікувати у різний спосіб: від обґрунтування існування чотирьох мов, що об'єктивно зумовлене передусім наявністю на теренах колишньої Югославії окремих державних утворень, до подекуди абсурдних тез, які звучали від деяких сербських лінгвістів, нібито хорвати — серби-католики, босняки-мусульмани — серби-мусульмани¹⁰ тощо. Чорногорці ж набули статусу «частини сербського народу»¹¹.

Короткий екскурс в історію розвитку мов південнослов'янських народів, зокрема чорногорської, як нам видається, проливає світло на ще один цікавий аспект чи причину приєднання цієї мови до сербсько-хорватської мовної спільноти і сприйняття чорногорцями в XIX ст. мовної реформи Вука Караджича. Цей факт певною мірою пов'язаний з діяльністю видатного чорногорського політика та авторитетного письменника, владика П. П. Петровича Негоша. З картини розселення сербів, створеної кодифікатором сербської мови В. Караджичем, чітко видно, що сербами він вважав румунів (Біла Сербія), сербо-македонців і греків, а босняки та чорногорці, згідно з його ідеями, були найрасовішими сербами. Як церковний владика Чорногорії Негош міг претендувати на місце духовного вождя всіх православних у цьому величому об'єднанні південних слов'ян. Отже, Негош під впливом концепції такого об'єднання приєднався також до ідеї мовної єдності і підтримав правопис В. Караджича, долучившись таким чином у мовному плані до сербського контексту.

Повернімося до останніх років існування сербсько-хорватської мови і з'ясуємо, які ж особливості характеризували другу неваріантну реалізацію сербсько-хорватської мови — чорногорську. Передусім вона не мала характеру поляризованої. Характерна її риса — подібність до сербського варіанта з ієкавською вимовою. Її навіть іменували підваріантом сербського варіанта¹². В енциклопедії Югославії видання 1990 р. чорногорську ситуацію коментують так: «... У лінгвістичному сенсі є ієкавською версією східного варіанта»¹³. Тако-

¹⁰ *Marojević P.* Српски језик и славистика // Србистика.— 1998.— Бр. 2–3.— С. 5–40.

¹¹ Така дефініція цього народу, зокрема, звучала на науковій конференції в Белграді та Цетині 1993 р., присвяченій спадщині П. П. Петровича Негоша: герої його «Гірського вінця» — це «чорногорці, частина сербського народу» (*Nikčević V.* Bliski i različiti // *Monitor*.— 1996, 26. jan.— §. 39–40).

¹² *Babić S.* Štokavština i književni idiomi na njoj utemeljeni // *Hrvatski dijalektol. zb.*— 1985.— Бр. 7.— С. 22.

¹³ *Brozović D., Ivić P.* Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski.— Zagreb, 1988.— С. 88.

му погляду на цю реалізацію сприяли спільні процеси в галузі нормування сербсько-хорватської мови, які на чорногорських теренах унаслідок дії об'єктивних обставин — сильного впливу сербсько-чорногорської релігійної спільності та перенесення її в галузь спільності етнічної¹⁴, а також відкритості комунікативного простору Чорногорії для сербських впливів — сприймалися майже без застережень. Про це яскраво свідчать дані про ЗМІ в часи Югославії: інформаційний простір Чорногорії становила сербська періодика — 65,56 % і лише 29,44 % — власні газети та журнали¹⁵. Для порівняння наведемо дані про рецепцію сербської преси в інших колишніх республіках Югославії: у Хорватії — 3,03 %, у Боснії та Герцеговині — 1,76 %, у Словенії — 0,09 %, у Македонії — 0,02 %¹⁶.

Термін «сербська мова» офіційно використовувався в Чорногорії з 30-х років XIX ст. до 1923 р., а також у 1944–1960 роках і, нарешті, з 1992 р., хоча в неофіційному використанні вживалися назви «чорногорська мова» або «наша мова» («*naški jezik*»), очевидно, з чітко визначеною метою підкреслювалося «наша», тобто відмінна від сербської¹⁷. Термін «сербсько-хорватська мова» був у офіційному використанні з 1923 р. до 1944 р. і в 1960–1992 рр.¹⁸. Офіційна зміна назви мови вплинула і на назви мовознавчих дисциплін, а також на політичні документи. У Конституції Республіки Чорногорії (1974), зокрема, зазначалося, що «У Соціалістичній Республіці Чорногорії в офіційному використанні є сербсько-хорватська мова ієкавської вимови» (отже, як офіційну, тут було прийнято назву «сербсько-хорватська мова»)¹⁹.

У Чорногорії, як і в Сербії, практикують використання латинського алфавіту. Попередньо цю мову називали «чорногорським стандартно-мовним виразом» («*cnogorski standardmojezični izraz*»), а також «чорногорським уживанням» («*cnogorska upotreba*») у межах сербсько-хорватської / хорватсько-сербської або сербської. На Першому хорватському славистичному конгресі (Пула, 1995) її офіційно названо «чорногорською мовою»²⁰, хоча деякі слависти й до того неофіційно використовували цей термін²¹. Офіційним документом, що регулював мовну політику в державі з назвою Сербія і Чорногорія з 1992 р. була Конституція²², яка усталила однокомпонентну назву мови, тобто сербську мову (на відміну від «плюралістичної» Конституції Республіки Сербії від 1990 р., що проголошувала «в офіційному використанні сербсько-хорватську мову» і

¹⁴ Nikčević V. Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika.— Podgorica, 1993.— S. 8–9.

¹⁵ Šipka M. Srpskohrvatsko govorno područje kao komunikacijski prostor // Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa.— Sarajevo, 1989.— Br. 26/27.— S. 284.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ У соціологічному опитуванні, присвяченому статусові чорногорської мови, яке авторка проводила в республіці, значна кількість опитаних, що висловилися за використання чорногорської як офіційної, наводила також її назву «*naški jezik*». Про результати опитування з інших питань ітиметься далі.

¹⁸ Nikčević V. Crnogorski jezik // Pošetnik o Crnoj Gori i Crnogorstvu.— Cetinje, 1996.— S. 91–92.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Nikčević V. Dodiri, prožimanja i međusobni uticaji crnogorskoga i hrvatskog jezika u Boki i dubrovačkoj regiji. Etno(socio)lingvističke paralele // Prvi Hrvatski slavistički kongres : Zb. radova.— Zagreb, 1995.— S. 319–335.

²¹ Isaković A. Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku.— Wuppertal, 1993.— 497 s.; Nikčević V. U crnogorskom Ustavu crnogorski jezik // Monitor.— 1992.— 31. jul.— S. 2.

²² З утворенням 2002 р. держави з новою назвою Сербія і Чорногорія змін щодо офіційної назви її мови не було.

маніфестувала волю спільноти²³. У Конституції зазначалося що в державі «в офіційному використанні є сербська мова екавської та ієкавської вимови й кириличний алфавіт, застосування латиниці в офіційному вживанні регулюється Конституцією та законом». Це означає, що кирилиця становить головну сербську графіку, а латиниця «вживається як допоміжний сербський алфавіт, без формальної офіційності...»²⁴. Виходячи з цього, Конституція Республіки Чорногорії через кілька місяців після видання цього документа визначила назву мови так: «У Чорногорії в офіційному використанні є сербська мова з ієкавською вимовою»²⁵.

Як свідчать наведені вище офіційні джерела, з розпадом Югославії мовна ситуація в Чорногорії змінилася мало, у тому числі й у сенсі впливу на неї з боку сербської мови, проте стала відрізнятися від мовної ситуації в Хорватії і Боснії та Герцеговині, які майже відразу стали незалежними державами і зайнялися мовними питаннями. Чорногорія таку незалежність здобула референдумом 2006 р., а до того часу вона входила до складу федерації Сербії і Чорногорії, в якій на початку 90-х рр. офіційну сербсько-хорватську мову конституційно замінили сербською. Це підтверджено і в Конституції Чорногорії від 1992 р.: мовою адміністрації в країні є сербська мова ієкавської вимови, а чорногорська мова трактується як регіональна, якою повинна займатися діалектологія. Водночас з'явилася тенденція до запровадження в Чорногорії екавської вимови насамперед у шкільних підручниках, а також у програмах засобів масової інформації, що, на думку деяких лінгвістів, було цілковитою наругою над чорногорською мовою²⁶. Такі заходи викликали спротив низки чорногорських інституцій, серед них двох літературних: Чорногорського пен-клубу та Чорногорського товариства незалежних літераторів. Проте частина чорногорської інтелігенції, головню просербськи зорієнтована, мала з цього приводу відмінну думку, аргументуючи свою позицію фактом, що сучасна усна мовна практика чорногорців доволі близька до сербської мови. На нашу думку, вона все ж ближча до її діалектної основи (і норми), зважаючи на те, що в офіційній сфері, у переважній більшості засобів масової інформації тощо і після розпаду Югославії, і навіть після отримання незалежності надалі функціонувала колишня сербсько-хорватська мова. Вона лише формально почала називатися сербською, оскільки сербська традиція, як видається, для чорногорців більш чужа, ніж колишня багатоваріантна мова з великою кількістю дублетів, серед яких носіям мови легше знаходити елементи, ближчі до автохтонної бази.

Звичайно, чорногорська мова має багато спільних рис із сербською, але і з хорватською та боснійською таких подібностей також чимало. Близькість із хорватською і боснійською пов'язана насамперед з рефлексом давнього *ѣ*, а також із збереженням деяких варіантних пар лексем на зразок *hljeb: kruh, sol: so, kolca: kosa*. Водночас їй властиві специфічні ознаки і в фонетиці, і в інших рівнях мовної системи, про деякі з них буде зазначено далі. При цьому чорногорська мова ніколи раніше не кодифікувалася, а це — ще один аргумент противників її стандартизації. Крім того, сьогодні сербська, хорватська, боснійська і чорногорська мови, ймовірно, більш подібні, ніж це могло б бути, якби їхній

²³ Брборић Б. Предисторија и социолінгвистички аспекти // Српски језик на крају века.— Београд, 1996.— С. 17–35.

²⁴ Там же.— С. 30.

²⁵ Там же.— С. 28–30.

²⁶ Šimundić M. Cjelostna slika crnogorskoga jezika // Republika.— 1996.— Br. 5/6.— S. 250.

розвиток відбувався ізольовано, а не в межах єдиної сербсько-хорватської мовної норми з кінця XIX до 90-х рр. XX ст.

Стаття 13 Конституції Республіки Чорногорії від 2007 р. засвідчила офіційний статус чорногорської мови на території цієї країни. Це абсолютно відповідає прагненням чорногорців, які ще 2001 р. висловилися за такий її статус²⁷, що видно з результатів відповідей на поставлене їм запитання «Чи існує необхідність, щоб у Вашій державі офіційна мова називалася «чорногорською?»» (див. рис. 1).

З огляду на необхідність розроблення основних напрямів, пов'язаних зі стандартизацією чорногорської мови, на початку 2008 р. в країні було створено Раду з питань стандартизації чорногорської мови, куди увійшли філологи та культурні діячі країни²⁸. Рада мала стати структурою, яка б сприяла успішному розв'язанню проблеми нормування мови в регіоні. Серед її завдань передусім було написання академічного правопису, створення повноцінної граматики та максимально повного словника чорногорської мови.

Щодо розуміння головних положень стандартизації мови серед членів ради існували концептуальні розбіжності. Через це ситуація з нормуванням чорногорської мови фактично зайшла в глухий кут. Не могли дійти згоди щодо введення до правопису низки специфічних чорногорських особливостей (маємо на увазі чорногоризми, що передають національну специфіку й особливості мови). Противники нововведень мотивували свою позицію тим, що ці особливості, на їхню думку, не мають бути кодифікованими, бо є регіональними / діалектними, подекуди рідковживаними. Між членами ради посилювалися чвари, які фактично звели нанівець вирішення поставлених перед нею важливих завдань. Зважаючи на це, Міністерство освіти і науки Чорногорії створило експертну раду з питань стандартизації, до складу якої запросили іноземних фахівців-мовознав-

²⁷ 2001 р. ми проводили соціологічне опитування. Воно було анонімним, мало випадковий характер, охоплювало головню всі групи населення, які виявляли до цього питання найбільший інтерес. За віком це було доросле населення, опитане незалежно від його статусу, студенти вищих навчальних закладів, учні старших класів шкіл, гімназій та середніх спеціальних навчальних закладів. Під час вибору середніх шкіл надавалася перевага спеціальним школам з різним спрямуванням, зокрема технічним, музичним тощо. Місцями опитування були найбільші культурно-освітні центри країни, які водночас є і найбільшими містами Чорногорії: Подгориця (столиця Чорногорії), Нікшич та Цетине. Однак і мешканці інших міст мали змогу висловитися з цих питань: анкети їм пропонували в місцях великого скупчення людей. Для більшої достовірності результатів зверталися до людей на вулицях, пошті, у банках, кав'ярнях, транспорті, автобусах та поїздах, тобто до випадкових людей (також із проханням зазначити в анкетах свою професію). Опитування проводилося серед працівників міністерств (освіти, юстиції та ін.), культурно-освітніх установ (Матиці чорногорської, бібліотек, зокрема Центральної національної бібліотеки Чорногорії ім. Д. Црноєвича), Дуклянської Академії наук, серед журналістів, учителів, письменників, а також робітників, інженерів, працівників приватної сфери бізнесу, поліції, пенсіонерів (незначна кількість) та ін. Я намагалася з'ясувати думку жінок та чоловіків, однак питання про стать мене не цікавило. Анкети поширювали серед майбутніх юристів, філологів, соціологів, економістів, інженерів та вчителів, зокрема словесників, на факультетах Подгориці, Нікшича та Цетиня. Те, що більшість мешканців Чорногорії, незалежно від віку, визнала тоді за необхідне назвати офіційну мову країни чорногорською, було абсолютно закономірним явищем: серби мають офіційною сербську мову, хорвати — хорватську, босняки — боснійську. Очевидно, анонімний статус анкети а також те, що опитування не було офіційним, дало мені можливість побачити, що порушена проблема турбує мовців і потребує негайної уваги до себе з боку офіційних структур Чорногорії та тодішньої вже «Третьої Югославії».

²⁸ До Ради з питань стандартизації входили Б. Банєвич, Р. Глушиця, М. Стойович, М. Ковач, М. Ломпар, Р. Церович, Ч. Вукович, З. Ходжич, М. Перович, З. Радулович, Т. Бечанович, І. Лакич, А. Чиргич.

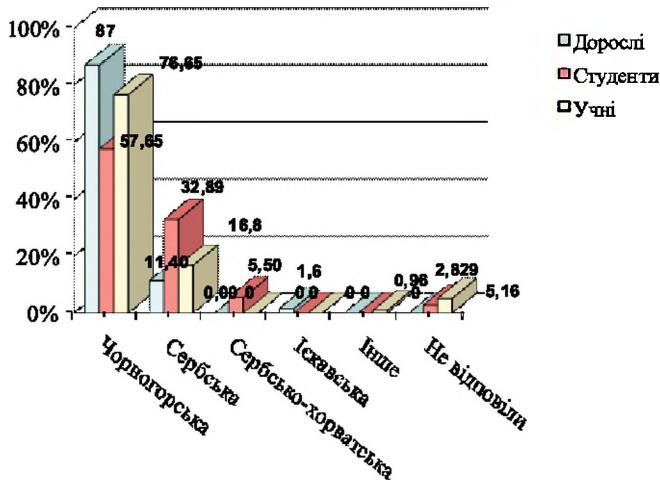

Рис. 1. Результати підрахунку відповідей на запитання: «Яку мову Ви хотіли б бачити в офіційному використанні в Чорногорії?»

ців. Як член експертної ради я змогла безпосередньо впливати на прискорення процесів нормування чорногорської мови. Це було особливо важливо, оскільки ще 2001 р., коли я проводила соціологічне опитування серед мовців Чорногорії, переважна більшість тих, хто висловився за офіційний статус цієї мови в країні, визнавала чорногорські мовні особливості²⁹. Наведемо діаграму, яка становить підрахунок результатів відповіді на запитання: «Чи існують, на Вашу думку, чорногорські особливості в мові» (див. рис. 2).

Члени експертної ради підготували до друку Правопис чорногорської мови, в якому було враховано і низку пропозицій членів Ради з питань стандартизації. Правопис побачив світ 2010 р. з грифом Міністерства освіти і науки Чорногорії. До чорногорського алфавіту було введено дві нові літери, які позначали специфічні чорногорські звуки *ž, ž, ć, ć* латиницею — *Ž, ž, Ś, ś*.

Щоправда, ці специфічні чорногорські звуки притаманні народним говіркам і за межами Чорногорії, зокрема на території Сербії. Проте звуки *ž, ž, ć, ć*, як справедливо зазначає чорногорський мовознавець А. Чиргич, з'явилися в мовленні на сербських теренах у зв'язку з міграцією чорногорців у XV ст., та й статус цих звуків у Сербії, на його думку, інший, ніж у Чорногорії, де вони наявні на всій території та становлять другий шар чорногорської мови — «наддіалектне / міждіалектне койне»³⁰.

Специфіка чорногорської мови щодо альтернацій *t — ć, d — đ, z — ž, s — ś* під впливом *j*, який пов'язаний з рефлексом *ǰ*, також відображена в правописі (*ćerati — tjèrati, đevõjka — djèvõjka, žènica — zjènica, śènica — sjènica*) тощо. Таким чином, було внормовано відмінності у структурі чорногорської мови стосовно твердих / м'яких пар фонем у порівнянні з іншими мовами, що так само

²⁹ Анкета містила і запитання, які безпосередньо чи опосередковано стосувалися ставлення опитаних до самої мови, наприклад: «Чи має мова Вашої країни достатньо особливостей, щоб називатися 'чорногорською'?', «Якою мовою писав Негош?', «Як Ви зазвичай називаєте свою рідну мову?» тощо.

³⁰ Čirgić A. Fonetsko-fonološke razlike između crnogorskoga i srpskoga jezika // *Lingua Montenegrina*.— Cetinje, 2008.— Br. 1.— S. 181–182.

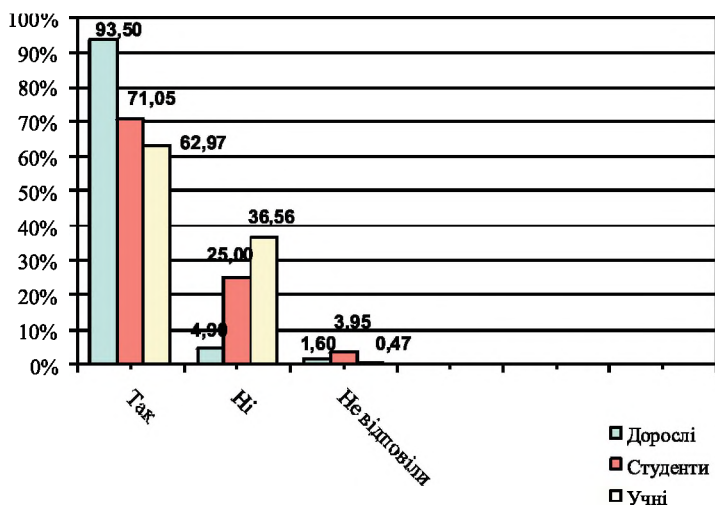

Рис. 2. Результати підрахунку відповідей на запитання: «Чи існують, на Вашу думку, чорногорські особливості в мові?»

грунтуються на штокавській основі, — сербською, хорватською, боснійською. Не лише тверді *dh, č* отримали в цій мові свої м'які відповідники *đ, ć, a i ž, š — ž, š*.

Крім того, африката *dz* — графічне позначення *z*, яка в чорногорській мові вживається в іменниках (напр.: *bīza, bīzin, zīnzula, zīra*), найчастіше — в іменах та прізвищах (*Zano Borozan, Burzan*) і в назвах міст (*Malenza* кодифікована як нормативна). Хоч її і не введено до алфавіту, але офіційно задекларовано графему, яка використовуватиметься в наведених вище та в низці інших слів. Серед ще одних особливостей — форма закінчення родового відмінка множини прикметників *-ijeh* (дублет — *-ih*) тощо.

Видання правопису 2010 р. стало поштовхом для появи «Граматика чорногорської мови» (теж підготовленої на замовлення Міністерства, 2010), праць «Чорногорська мова в минулому і сучасному» (2011), «Діалектологи та чорногорська мова» (2014), тритомного видання «Історії чорногорської літератури» (2012) та ін. Ці видання є надзвичайно корисними і важливими для врегулювання мовної ситуації в країні. Сподіваємося, що й заснована попередньо наукова установа Інститут Чорногорської мови (2003, який отримав ім'я Воїслава Никчевича — вченого-академіка, борця за визнання чорногорської мови) та Факультет чорногорської мови в Цетині (цього навчального року факультет уперше оголосив набір студентів) теж сприятимуть такому врегулюванню. Саме небажання викладачів кафедри чорногорської мови та літератури університету в Нікшичі прийняти виклик часу та перейти на викладання чорногорської мови відповідно до нових академічних підручників спонукало владу Чорногорії відкрити новий факультет у Цетині.

На наш погляд, кодифікаторам сьогодні варто поставити головний акцент на вивченні величезного лексичного багатства чорногорської мови, на виробленні відповідного підходу до нормування лексики, який би відповідав інтересам чорногорської мовної спільноти. До цього часу цій підсистемі чорногорської мови було приділено недостатньо уваги. Як відомо, лише незначна кількість чорногорських лексем чи фразеологізмів увійшла до словників сербської / сербсько-хорватської мови, бо вони, на думку укладачів, використовувалися на невеликих за розміром територіях (Чорногорія справді територіально невелика), а за-

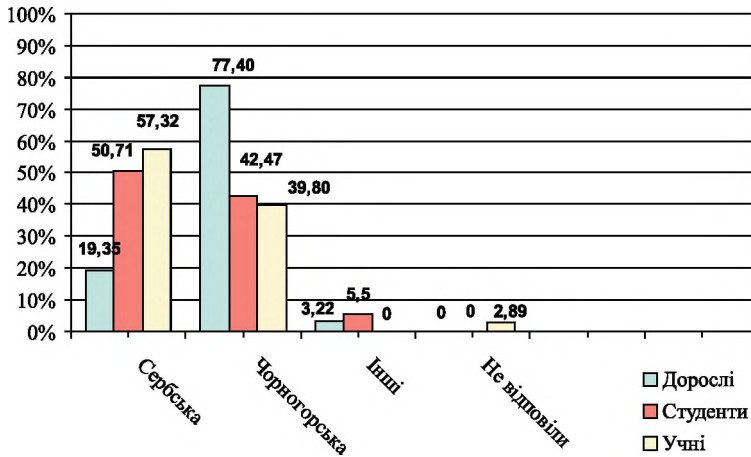

Рис. 3. Результати підрахунку відповідей на запитання:
«Як ви називаєте свою рідну мову?»

значені у «словниках народної мови» чорногоризми отримали статус діалектизмів і провінціалізмів. Велика кількість чорногорських лексем, яка тепер, сподіваємося, повертатиметься в обіг, подана у словнику творів П. П. Петровича Негоша, М. Стевановича та Р. Бошковича (1974), а також у двотомному виданні словника мови П. П. Петровича Негоша, М. Стевановича та М. Вуянич (1983), двотомному словнику М. Станича (1991) та словниках творів С. Любиші та М. Поповича. Зараз триває робота над повним словником чорногорської мови, який повинен заповнити цю лакуну.

Прогнозування динаміки мовної ситуації в певній країні, у нашому випадку в Чорногорії, значною мірою пов'язане з прогнозуванням зміни сфер уживання мов, які там функціонують (у Чорногорії передусім чорногорської і сербської мов) ³¹, розширення чи звуження цих сфер на користь однієї з мов. Дослідження мовних ситуацій різних країн світу свідчить, що проголошення незалежності певною країною є тим чинником, який зумовлює формування в її мовців нових мовних потреб ³², що визначають межі суспільних функцій мов ³³. Таким чином, незалежний статус Чорногорії, без сумніву, став тим чинником, який вплинув на трансформацію попередніх звичаїв щодо використання колективом мовців цієї країни сербської і чорногорської мов і на їхній вибір на користь чорногорської мови в різних сферах. Якщо 2001 р. більшість опитаних студентів і учнів називали рідною сербську мову за аналогією: колись — сербсько-хорватська, тепер — сербська, яка її замінила, хоча на рівні національного самоусвідомлення більшість студентів та учнів уже тоді визнавала себе чорногорцями. На рівні ж мовної ідентифікації щодо чорногорської мови відсоток ствердних відповідей не досяг рівня національної ідентифікації, що засвідчує діаграма, яка представляє результати відповідей опитаних на запитання «Як ви називаєте свою рідну

³¹ Крючкова П. Б. Социолінгвистика в Германії // Зарубежная социолінгвистика. Германія. Іспанія / Отв. ред. Ю. В. Михальченко.— М., 1991.— С. 20.

³² Черненко Г. А. Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання // Мовознавство.— 2011.— № 2.— С. 47.

³³ Дешириєв Ю. Д. Проблема функціонального розвитку мов і задачі соціолінгвистики // Язык и общество.— М., 1968.— С. 59.

мову» (див. рис. 3). Отже, перед науковою спільнотою Чорногорії сьогодні особливого значення набувають завдання, пов'язані з розробленням загальнодержавних програм та підготовкою сучасних підручників для викладання чорногорської мови в школах, підготовкою нових кадрів для шкіл, вузів та ін. Це дасть можливість підвищити комунікативну компетенцію мовців, а отже, вплинути на їхню мовну ідентифікацію. Такі завдання вирішити непросто, оскільки сама мова перебуває у стані перелому. Розвивати та вдосконалювати її необхідно, насамперед виходячи з її особливостей.

(Львів)

L. P. VASYLIEVA

SOCIOLINGUISTIC ESTIMATION OF THE LINGUAL SITUATION IN MONTENEGRO (end of 20th — beginning of 21st century)

The article deals with the peculiarities of the lingual situation in Montenegro and the factors which promote or hinder the development and codification of the Montenegrin language. Some facts from the development of other independent languages in the area of the Serbo-Croatian language functioning are also taken into consideration.

Key words: lingual situation, Montenegro, the Montenegrin language standardization, codification.